

Käännöskerrostumia Agricolan tuotannossa

1.

Agricolan kieltä on tähän mennessä lähestytty miltei yksinomaan lingvistiikasta käsin. Sitä on käytetty milloin äänne- tai muotohistoriallisen tutkimuksen kohteena, milloin lauseopillisen tai sanastollisen materiaalin aarniona. Tavoitteena on ollut selvityksen hankkiminen suomen kielen tai sen murteiden menneisyyteen ja kehitykseen — Agricolan kielityön rakentumisen koko alaa on vähän ajateltu. Ahlqvist, Genetz, Setälä ovat olleet tämän tutkimuksen edelläkävijöitä. Ojansuusta tuli ensimmäinen varsinaisen Agricola-spesialistimme. Muistettakoon että hänkin lähti liikkeelle murteen — lounaismurteiden — äännehistorian tutkijana. Hän etsi äänne-teenmuutosten kronologioihin valaisua mm. keskiajan ja uudenajan alun asiakirjanimistöä, joka historiallisista syistä oli juuri Lounais-Suomen osalta antoisaa, mutta lisäksi hän paneutui samojen tienoiden puhekieleen varautuvien kirjailijoiden teoksiin, ennen muuta juuri Agricolan tuotantoon. Näin pohjustamaansa aineistoa täydennellen hän valmisti vuoteen 1909 mennessä teoksensa »Mikael Agricolan kielestä», puhtaasti lingvistisen esityksen. Teoksen johdantosanoista näkyy, että hänen mielessään on kangastellut monin verroin perusteellisempi selvitys, kuin kirjan 185 sivuun mahtui, mutta niistä ei voi päätellä, että hän olisi ajatellut astumista varsinaisen kielentutkimuksen rajojen yli. On kuitenkin selvää, että kun tutkittavana on vanhan kirjallisuuden tuote, vieläpä runsaasti jälkeensä jättäneen kirjailijan koko tuotanto, valtaosalta käännöstekstiä, pelkkä lingvistiikka ei riitä — tai se riittää sijoittamaan ilmiöt vain oman kieliyhteisön kulloinkin tarjoamaan tasoon. Syvemmälle pyrittäessä tarvitaan filologiaa sanan rajoitetuimmassa merkityksessä, mutta siihen Ojansuu ei tarttunut.

Yhtä paljon Setälän kuin Ojansuun vaikutusta on ollut, että nimenomaan äännehistorian aspekti, ts. puhutusta kielestä nouseva näkökulma on hallinnut enintään vanhan kirjasuomen tutkimustamme. Turun vuosina (1924—30) tarkastelin mm., miten Agricola myöhemmissä tuotteissaan suhtautui varhemman, ts. Rucouskirian, kautensa käännöstekstien kieleen (Virittäjä 1930 407—419), mutta en ymmärtänyt pyrkiä pintaa syvemmälle, siksi tulos jäikin kirjavaksi, mihinkään määräsuentaan viittaamattomaksi. Vasta Jaakko Gummeruksen laaja selvitys Agricolan Rucouskirian (= Rk) lähteistä (1941—55) on johtanut tarkastelemaan Agricolan kieltä erinäisten muunkielisten ilmaisujen heijastimena ja tarttumaan entistä hedelmällisempiin tulkintamahdollisuuksiin. Tarjosin niihin aikoihin erälle fil.kand.-oppilaalleni väitöskirja-aiheeksi Agricolan prefiksiverbejä kuvitellen tehtävää puhtaasti kielitie-

teelliseksi. Silloinen yrittäjä luopui kuitenkin muutaman vuoden kuluttua väittelysuunnitelmastaan. Mutta sitten, useita vuosia myöhemmin rohkaistui toht. Marie-Elisabeth Schmeidler käymään käsiksi samaan näköjään helposti rajattavaan, vaikka ilmeisen suuritöiseen teemaan. Hän onkin paneutunut siihen saksalaisen perusteellisesti, ja hänen ansiotaan on, että filologinen aspekti on alkanut avautua Agricolan kielen tarkasteluun. Kuten muistetaan, toht. Schmeidler piti fennougristikongressissa kesällä 1965 esitelmän Agricolan käännöstekniikasta.¹ Luullakseni lähinnä hänen toivomuksestaan prof. Kauko Pirinen oli syksyllä 1964 kutsunut asianharrastajista koolle seitsenhenkisen työryhmän, jossa kaikilla Agricolan tuntemilla Uuden testamentin kielillä oli edustajansa ja joka eräitä vapaasti valittuja Ut:n kohtia eritellen pyrki määrittämään, mikä vieras teksti kulloinkin oli Agricolan suomennoksen sanamuodon aiheuttaja. Tehtävä oli filologinen, joskaan ei riippumaton lingvistikasta. Kun esim. Joh. 1:12 sisältää relatiivilauseen *iotca henen nimens päle wscouat*, siihen sisältyvä sveisistinen postpositiokonstruktio *nimens päle* ei ole semmoisenaan aiheutunut mistään rinnakkaistekstistä (*soom troo j hans namfn, die an seinen Namen gleuben, qui credidissent in nomen ipsius*), vaan se on tullut Agricolan kieleen muita teitä.

Valitettavasti mainitun symposiumin työskentelyssä, johon itsekin olen saanut osallistua, on jouduttu pitämään pitkiä taukoja, eikä tuloksia ole vielä päästy kokoaamaan. On kuitenkin käynyt ilmeiseksi, että Agricolan Uudesta testamentista (= WT) on osoitettavissa sekä saksalaisen että ruotsalaisten rinnakkaiskäännösten vaikutuksia, edelleen sekä Vulgatan että Erasmuksen uudelleen kääntämän latalalaisen tekstin vaikutuksia, kun sen sijaan ei näytä tulleen vastaan sellaisia viittauksia Erasmuksen tarkistamaan kreikkalaiseen alkutekstiin, jotka eivät voisi yhtä hyvin olla hänen latalalaisen käännöksensä aiheuttamia (huomatakseni toht. Schmeidler on kuitenkin muista yhteyksistä johtunut edellyttämään myös kreikan välitöntä vaikutusta). Agricolan WT:ia eriteltiin n. 200 jaetta 6 luvusta, ja merkittävä, ehkä yllättäväkin havainto oli, että yhdestä ja samasta jakeesta voitiin osoittaa yhtäpitävyyksiä tai vaikutussuhteita kahdelle, kolmelle, neljällekin taholle, esim. seuraavasti:

Joh. 1. luvun 1. jae, viitteitä kreikkaan, Vulgataan, Erasm. lat. käännökseen, Lutheriin (välillisesti myös ruotsiin): K V El L (R)

2. jae: K V El L
3. jae: K V El L R
4. jae: K V El L
5. jae: K V El L R
6. jae: K V El L R jne. in absurdum?

Erittävä on epäilemättä oikea, mutta käsitykseen Agricolan kääntämistavasta ei sen perusteella vielä ole päästy. Pelkät yhtäpitävyydet eri tahoilla saman alkutekstin

¹ Congressus secundus internationalis fennougristarum Helsinki 23. — 28. VIII. 1965. I 474—479.

sanallisissa vastaavuuksissa eivät todista lopullista. Vasta niistä on päästävä seulomaan esille suoranaiset vaikutussuhteet ja eliminoidaan irrelevantit yhdenmukaisuudet. Tällöin joudutaan mm. sen periaatteellisen kysymyksen eteen, onko Agricola suomentamaan ryhtyessään levittänyt yhdellä kertaa eteensä kaikki esikuvatekstet vai onko hän tehnyt yhtenäisen peruskäännöksen sanokaamme latinasta tai ruotsista ja myöhemmin työn eri vaiheissa parannellut suomennostaan esim. Lutherin auktoritatiivisen tulkinnan perusteella. Kun vielä otetaan lukuun mahdollinen esiagricolalainen suomennosperinne ja Agricolan omat varhaiskokeilut Wittenbergiä edeltäneeltä ajalta, niin jälkimmäisen vaihtoehdon mielessä pitäminen tuntuu tähdelliseltä.

2.

V. 1548 ilmestynyt WT ei tosiaankaan syntynyt kädenkäänteessä. Pian Wittenbergiin kotiuduttuaan Agricola kertoi Kustaa Vaasalle kirjoittamassaan kirjeessä 20. 8. 1537 aloittaneensa järjestelmällisen Ut:n suomentamisen. Toisesta, Yrjö Normanille Turusta 2. 12. 1543 kirjoitetusta kirjeestä on päätelty, että käännöksen käsikirjoitus oli tuolloin valmis. V. 1547 marraskuulta on tieto, että painatus oli käynnissä. Mihin aikaan seuraavaa vuotta kirja pääsi painosta, sitä ei tiedettäne,² mutta mielenkiintoista on todeta, että valmiista kirjasta on osoitettavissa merkkejä vielä painatuksen aikana jatkuneista korjauksista. En tarkoita niinkään ortografian vakiinnuttamista, joka on onnistunut paremmin kirjan loppu- kuin alkupuolella, mutta mainitsen silti seuraavanlaisen esimerkin. Pitkin Matteuksen viimeistelyä Agricola on pyrkinyt irtautumaan aikaisemman (ts. Rk:n) ortografiansa tavasta merkitä hyvin usein *i*-loppuisen diftongin jälkikomponenttia *ij*:llä (korjaustendensi *woijma* > *woima*). Muutamilta Rk:n sivuilta laskemani *ij* : *i* on keskimäärin 40 % edellisen hyväksi. Otokset WT:n Mt 2. ja 5. luvun alusta yht. 24 jakeesta sisältävät 17 *ij*:n vaihtamista *i*:ksi, mutta aivan kuin vahingossa *ij*-tapauksia on muutamia jäänyt. Esim. Matt. 25 ensi sivulla on 29 *ij*-tapausta, 1,4 tapausta sivua kohden eli 4 % kaikista *i*-diftongitapauksista. Nyt kiinnittäisin huomiota seuraavanlaiseen: Matt. tekstissä on s. 29 muoto *ainoa* (siis kuten nyk.); siitä on viite selitykseen, jossa hakumuotona on *Aijnoa*. On todennäköistä, että tekstissäkin on ollut *aijnoa* *ij*:llisenä; glossan viitesana on jäänyt korjaamatta.

Toisentyyppinen esimerkki: Matt. 2. luvun jakeissa 1 ja 7 puhutaan »tietäjistä idästä» (*Tieteijet*), mutta jakeessa 16 heistä käytetään nimitystä viisaat (*Wijsailda*, kahdesti). Mutta ensimmäisestä *Tieteijet*-esiintymästä on viittaus glossaan, jonka viitesanana kuitenkin on *Wijsaat*. Voineeko tätä ymmärtää muuten, kuin että Agricolalla on ollut ensikäännöksessään Lutherin tai ruots. käännöksen mukaan *viisaat* sekä 1. että 7. jakeessa *tietäjät*-sanan asemesta (»*da kamen die Weisen vom Morgenland*

² NIILLO IKOLAN mukaan evankeliumit ja Apostolien teot olisi saatu painetuiksi jo 1547, jälkipuolisko olisi painettu v. 1548, ks. Sananjalka 1966 s. 117—128. Vrt. samantapaiseen kirjan jakautumiseen 1552, jolloin painatus päättyi elokuussa.

ruots. »*tå komo Wijse män aff österlanden*»), kuten on ollut jäämäänkin 16. jakeeseen. Missä vaiheessa Agricola on vaihtanut alkupuolen *viisaat* sanaksi *tietäjät*? Väittäisin, että Agricola on punninnut tätä asiaa Rk:n toimitustyön aikoihin. Alkupuoli kyseistä lukua (jakeet 1—12) ilmestyi Rk:ssa, ja siinä on kahdesti *Tieteijet*. Käsitykseni tapahtumajärjestyksestä on muotoutunut seuraavaksi: Valmistellessaan tätä kappaletta Rk:aan Agricola on turvautunut Vulgatan tai Erasmuksen latinalaiseen esikuvaan, jossa ensimmäinen näistä kohdista kuuluu: *ecce Magi ab oriente venerunt* (Erasm. *accesserunt*). Agricolan ilmeisen hyvän suomen kielen tuntemuksen perusteella *tietäjät* on tarkemmin vastannut magus-käsitettä kuin hänen Lutherilta tai ruots. Bibliasta Ut:n peruskäännökseen omaksumansa *viisaat* (Lutherin mukaan hän WT:ssa selittää): *Wijsaat, jolta Mattheus Magos cutzupi, ne ouat Loonnon tundijat ia wijsat Papit Persias olluat*. Myös kyseisen kohdan sanajärjestys on kummassakin tapauksessa saksan ja ruotsin mukainen, joten näyttää välttämättömältä selittää, että 1) kyseisen jakeen alkusuomennos on tehty saksasta tai ruotsista, 2) että Agricolan WT:n käsikirjoituksesta on kopioitu Rk:n käsikirjoitukseen jakeet 1—12, jolloin 3) *viisaat* on siinä vaihdettu *tietäjiin* ja 4) WT:ia viimeisteltäessä tämä vaihdos on otettu huomioon, mutta vain siinä osassa tekstiä, joka oli Rk:ssa, kun sen sijaan 16. jakeeseen jäi kaksi *Wijsailda*-tapausta.

Ja vielä kolmannen esimerkin erinäisten muiden joukosta ottaakseni. Matt. 7:24 alkaa WT:ssa (II 39): *Sentehdē iocahinē quin minulda nämēt puhēt cwle, ia tekepi ne* —. Tästä viitataan glossaan, jonka viitesanoina ovat *Tekepi sen ielkin*. Olisiko alkuperäinen suomennos ollut tämän mukainen: *tekepi sen ielkin pro tekepi ne*? Ruotsalaisessa käännöksessä (1541) on *och gör ther efter*, siis kuten Agricolan glossa edellyttää, mutta Vulgatassa on *facit ea* (nim. *facit verba mea*), Lutherilla *thut sie*. On pakko päätellä, että Agricola on aluksi seurannut ruots. esikuvaa, mutta siirtynyt viimeistelyvaiheessa joko Lutherin tai latinan kannalle (kumman, se on ratkaistava lausekokonaisuuden kannalta, mihin en nyt puutu).

3.

Kuten tunnettua Agricolan Rk:n alussa, kalendariumin ja latinankielisen osaston jäljessä, mutta ennen Rk:n tekijäntervehdystä ja runopukuisia esipuheita on viisi evankeliumikappaletta (A I 81—88), Matteusta kaksi, muita evankelijoita yksi kutakin. Ne ovat sikäli Ut:n keskeisiä tekstejä, että ne ovat latinankielisinä olleet katolisessa messussa suurten juhlapyhien perikooppitekstejä. Haluamatta omaksua minkäänlaista ennakoasennetta mainitsen kuitenkin, että ei olisi yllättävää, vaikka näiden (ja erinäisten muiden vastaavanlaisten) suomennosanalyyseistä paljastuisi sellaista, mikä selittyisi siitä, että ne ovat olleet käännettyinä olemassa, ennen kuin varsinainen Ut:n suomennos syntyi, ennen kuin Agricola niitä muokkasi ja ne ilmesivät painettuina ensin Rk:ssa, sitten WT:ssa.

Otan tarkasteltavaksi niistä ensimmäisen, Joh. 1: 1—14, joka on ollut joulupäivän kolmannen messun teksti. Huomautan heti, että voim tämääntapaisessa esityksessä

kosketella vain tärkeintä ja jätän paljolti puhtaasti kielellistä ja ortografista, kiinnostavaakin, syrjään. Tähdellistä on Rk:n ja WT:n versioiden vertailu nimenomaan käännöslähteiden kannalta.

Kappale alkaa Agr. WT:ssa (II 245) näin: *Algusa oli Sana, Ja se Sana oli Jumalan tykene, Ja Jumala oli se Sana*. Agricola-symposiumissa tätä analysoidessa todettiin *se Sana* lähinnä Lutherista johtuvaksi: *vnd das Wort war bey Gott, vnd Gott war das Wort*.³

Samanlainen *se*-tapaus vastaamassa germ. määräistä artikkelia todettiin 4. jakeesta: *Henes Eleme oli, ia se Eleme oli Inhimisten Walkeus*, vrt. Luther *In jm war das Leben, vnd das Leben war das Liecht der Menschen*. Ja vielä esim. 5. jakeessa: *Ja se Walkeus Pimeydes paista, ia ne pimeyhet eiuet site käsittenyet*, vrt. Luther *vnd das Liecht scheint in der Finsternis, vnd die Finsternis habens nicht begriffen*.

Ruotsalaisessa käännöksessä (1526, 1541) määräinen artikkeli on kaikissa näissä tapauksissa toisessa asemassa: *och oordhet ~ Ordet war; och gudh ~ Gudh war oordhet ~ Ordet; och lifuet ~ lijffuet war; och liuset ~ Liwset lyser* jne.

Asetettakoon tämän jälkeen Rucouskirian vastaavat kohdat näiden rinnalle: *ALghusa oli Sana, Ja Sana oli Jumalan tykenä, Ja Jumala oli se Sana*. Ja heti tämän rinnalle Vulgatan sananmuoto: *In principio erat uerbum, et uerbum (= Rk Ja Sana) erat apud Deum, et Deus erat illud uerbum, (Rk se Sana)*. Ei voi päätyä muuhun, kuin että koko jae on käännetty latinasta, mieluummin juuri Vulgatan kuin Erasmusen mukaan, jolla on *uerbum*-sanana asemasta *sermo*: *Deus erat ille sermo*. Noudattaessaan Rk:n suomennosta muuten tarkoin Agricola on WT:iin ottanut Lutherin mukaisen artikkelin *se* — vai onko? Miksi hän ei lisännyt artikkelia jo jakeen alkuun: *IM anfang war das Wort?* Vrt. seuraavaan. Agricolan virkkeen lopussa oleva *se Sana* jo Rk:ssa on sananmukaisesti, determinatiivisesti = lat. *illud uerbum*.

Rk:ssa 4. jae: *Hänesse Eleme oli, ia Eleme (= WT se eleme) oli Inhimisten Walkeus*, vrt. *In ipso uita erat, et uita erat lux hominum*. Tämänkin virkkeen Agricola tarkisti Lutherin mukaan (*se Eleme, vnd das Leben*), ellei ajatella, että hänen svetisismeihin tottunut korvansa on esim. rytmisistä vaatinut tämäntapaista täydennystä. Hän ei kuitenkaan lisännyt *se*-sanaa molempiin *elämä*-tapauksiin; definiitistämisen tarve aktuaalistui vasta jälkilauseessa. Huomattakoon, että virkkeen alun sanajärjestys *Henes Eleme oli* jäi latinan mukaiseksi (*In ipso uita erat*), kun Lutherin ja ruots. käännöksen sanajärjestys oli toinen: *In jm war das Leben, I thy war lijffuet*.

5. jakeen *Ja se Walkeus Pimeydes paista* palautuu Rk:n artikkelittomaan *Ja Walkeus pimeijs poista* (huom. painovirhe), vrt. lat. *et lux in tenebris lucet ~ Lutherin das Liecht*. Lauseessa on toinenkin viite latinaan: *pimeijs-monikko (in tenebris)*, vrt. WT *Pimeydes*. Samoin jatkossa *Ja ne pimeyhet*, lat. *tenebrae*. Mikä tässä ei käy latinasta selittäminen, on Rk:ssa käytetty artikkeli *ne*: *ne pimeyhet*, siis jo tässäkin vaiheessa germanismi, joka kaiketi olisi selitettävä samoin kuin äsken WT *se Eleme* — ei välttämättömästi esikuvatekstistä, vaan Agricolan omaksumasta kielenkäyttötavasta.

³ Tässä ja seuraavissa ei katsottu olevan syytä vedota kreikkaan, jonka artikkelisuhteet ovat osaksi vastaavanlaiset, koska muuta ehdottomasti kreikan välittömästi aiheuttamaa ei jouduttu toteamaan (vrt. edellä sanottuun).

Vihdoin kuoriutuu saman lauseen Rk:n versiosta latinismi, joka on poistettu WT:sta: Rk *ne pimeyhet euet hende kesitenyet* > WT *ne pimeyhet eiuet site käsittenyet*. Vrt. lat. *tenebrae eam non adprehenderunt* ~ Luther *die Finsternis habens nicht begriffen* ~ *mörkret haffuer thet icke begripit*.

On mahdotonta näin yksityiskohtaisesti jae jakeelta perustella vähitellen varmistuvaa vaikutelmaa, että Rk:n teksti on suomennettu latinasta, siirretty sitten varsin vähän korjailtuna WT:iin, mutta korjailtuna nimenomaan saksalaisen ja ruotsalaisen rinnakkaiskäännöksen mukaiseksi. Vain joku lisäpiirre:

WT:ssa (9. jae) sanotaan: *se walkeus oli yxi toinen walkeus*. Rk:sta oli puuttunut sana *yksi*: *Se walkeus oli Totinen walkeus*. Tämä nojautui Erasmusken formulointiin *Erat lux illa lux uera*. Vulgata sanoi tämän hiukan toisin: *Erat lux illa uera* (se ei siis toistanut *lux*-sanaa). Nyt olivat Luther ja Kustaa Vaasan Raamattu (1541) Vulgatan kannalla: *Das war das wahrhafftige Liecht* (ei siis Dieses Licht war jne.), *Thet war thet sanna liwset*. Samoin 1526-vuoden »Thet Nyia Testamentit på Svenska», jonka Agricola tunsii parinkymmenen vuoden takaa, mutta se sanoi silti näin: *Thet war itt sandt liws* — siinä oli siis määräämätön artikkeli *itt*. Ongelmaksi jää, miksi Agricola, jolla Rk:ssa oli suomeen sopiva artikkeliton ilmaus, ei mukauttanut sitä — jos hänestä muutos oli tarpeen — Lutherin ja 1541-vuoden Biblian määräisen artikkelin tyyppiin. **Se oli se toinen walkeus*, vaan säilyttäen muuten Erasmusken mallin valitsi määräämätömän *yksi*. Tätä tapausta tuskin muuten ymmärrämme kuin myöntäen, että Agricola vielä Kustaa Vaasan Raamatun ilmestyytyäkin otti mallia 15 vuotta vanhemmasta ruotsalaisesta käännöksestä (tai sovelsi joskus siitä tekemäänsä [~tehtyä] suomenoskäsikirjoitusta viimeistelytyöhönsä).

Tarkastellun tekstin lopulla on WT:ssa: *Se Sana tuli Lihaxi ia asui meidhen seas*, kun taas Rk:ssa on *asuij meisse*. Ero on latinalaisen ja germaanisen käännöksen välinen ero: Vulg. *Et uerbum illud* (Erasm. *sermo ille*) — — *habitauit in nobis* ~ Luther *wonet vnter vns* ~ *boodde jbland oss*. Suunta on selvä.

Viimeiseksi mainitsisin WT:sta relatiivilauseen *ionga nimi oli Johannes* (~ 1541 *som heet Johannes* ~ Luther *der hies Johannes*). Rk:ssa on *h:ton* muoto: *ionga Nimi oli Joannes*. Agricolan epäjohtonmukaista ortografiaako? Tavallaan, mutta aivan erityisestä syystä. Myös latinassa kirjoitettiin kreikkalaiseen tapaan *h:ttomasti*: *cui nomen* (= *ionga nimi*) *Joannes*. V. 1526 painettu ruotsalainen Uusi testamentti kirjoitti niinikään tässä ja pitkin matkaa Johanneksen evankeliumin 1. luvussa *Joannes*, vaikka itse evankeliumin otsikkona on *Sancti Johannis Euangelium*. Agricolalla on Rk:ssansa monta monituista kertaa *Johannes h:llisena*, mutta paitsi latinankielisessä yhteydessä s. 3 missä on gen. *Joannis Huss*, on tässä evankeliumin k a t k e l m a s s a suomenkielisessä ympäristössä *Joannes*. Jos tämä ortografinen pikku piirre esiintyisi muussa yhteydessä, se tuskin merkitsisi mitään (se voitaisiin lukea tapauksiin, joissa Agricola on jättänyt faktillisen *h:n* merkitsemättä, esim. *maan* = maahan). Tässä se oikeuttaa tulkinnan, että Rk:n Joh. 1: 1—14 on ladottu erilliskonseptista, johon se on tullut ohi noihin aikoihin jo valmiin WT:n käsikirjoituksen varmaankin suoraan vanhasta latinalaisesta traditiosta.

4.

Niin ilmeiseltä kuin siis näyttääkin, että Rk:n Joh. evankeliumin alku pohjautuu latinasta suomennettuun siirtyäkseen saksalaisen ja ruotsalaisen käännöksen mukaan tarkistettuna WT:iin, niin tulosta ei ole kiirehdittävä yleistämään muuhun Rk:ssa olevaan Raamatun suomennosainekseen. Sikäli kuin olen ennättänyt sitä sana sanalta eritellä (toistaiseksi hyvin vähän), tulos on osoittautunut monipäiseksi.

Rk:ssa on esim. (A I 333) parin rivin mittainen virkepari *ISE, mine kijten sinua, ettes minun cuulit, Kylle mine mös tiesin, ettes minun ajna cuulet*. Tätä vastaa Joh. 11: 41—42 *Ise, mine kijten sinua, ettes minun cwlit, Mine mös tieden ettes aina minun cwlet*. Ainoa varsinainen muutos on tempuksissa *mine mös tiesin* > *Minne mös tieden*. Rk:n imperfekti vastaa latinalaista *ego autem sciebam*, WT:n presens *Lutheria: Doch ich weis* ja ruotsalaista *Doch weet iagh*.

Irralliset raamatunlauseet, joita Rk:n teksteissä on paljon, Agricola on voinut suomentaa välillisistä lähteistä perusteokseen vilkaisematta. Viime vuoden Virittäjässä (s. 14) huomautin, että Abckirian kuusi psalmijaetta noudattavat eräiltä piirteiltään toista käännöstraditiota kuin Agricolan myöhemmissä julkaisuissa tavattavat.

Rk:n s. 332 on irallinen ristinpuurepliikki (Joh. 19:30) *Jo nyt ouat päätetyt*, ts. muodossa, jolle ei ole vastinetta missään (vrt. Rk 378 *Täutetty ombi*, WT *Se on teutetty; Consummatum est, Es ist volbracht, The tär fulkompnat*). Kuitenkin verbi *päättää* esiintyy Upsalan evank. fragmentissa, jossa lause on muodossa *See on täutetty*, mutta verbin yläpuolelle on kirjoitettu p [=potius?] *pätetty*. Tiesi miten vanhaa sanaperinnettä mainittu Rk:n kohta jatkaa.

Kokonaistekstit ovat eri asemassa, niissä Agricola on ilmeisesti pyrkinyt adekvaatiin suomennokseen. Jos olisi mahdollista rivi riviltä analysoida muut Rk:n alussa olevat perikoopit, niin suhteet, jotka paljastuivat Joh. 1. luvun alun erittelystä, muuttuisivat. Ensiksikin Rk:n ja WT:n versioiden väliset erot osoittautuisivat yleensä pienemmiksi, mikä voisi merkitä sitä, että Agricola on ottanut nämä tekstit Rk:aan omasta WT:n käsikirjoituksestaan, jota hän on kuitenkin myöhemmin vähän tarkistanut. Suomennoksina niissä tuntuu eniten ruotsalaisen esikuvan vaikutus. vaikka pitkin matkaa täytyy vainuta myös latinalaisten mallien (~ tarkistusten) mukanaoloa. Erikoisen mielenkiintoiseksi muodostuisi Rk:ssa olevien, pääosaltaan liturgisiin tarkoituksiin suomennettujen psalmien vertailu 1551 ilmestyneen Psalmtarin vastaa-viin. Ensi silmäys osoittaa, että Agricolalla on Rk:aa toimittaessaan ollut käsillä latinalainen psalmisto, sillä jokaisen psalmin hän otsikoi latinalaisin alkusanoin: *Domine Deus meus in te* (Ps. 6), *Vt quid domine recessisti longe* (Ps. 10) jne., kun niillä sitä vastoin on Psalmtarissa suoraan ruotsalaisesta ja saksalaisesta Bibliasta suomennetut otsikot. Vain viitatakseni, että tästäkin aineistosta on osoitettavissa muunkinlaista kerrostuneisuutta kuin itsestään tarjoutuvan ortografis-kielällisen kehitystendenssin aiheuttamaa, mainitsen pari kolme havaintoa vaikkapa 32. psalmin suomennoksesta. Se on sama kummassakin, mutta silti kaksikerroksisena.

Se alkaa Rk:ssa näin: *AVtuat ouat ne, ioijnenga wärydhet ouat andexiannetut*. Vertaan

tätä Vulgatan vastaavaan: *Beati quorum remissae sunt iniquitates*. Seitsemän vuotta myöhemmin Agricola antoi virkkeelle muodon *AVtuat ouat ne, ioille Yltzekeumiset andexiannetut ouat* — ja vertaan tätä Lutheriin: *Wol dem, dem die vbertretung vergeben sind (hwilkom offuerträdhelsen förlåten äre)*. Paitsi kohtia *ioijnenga wärydhet ~ quorum iniquitates* ja *ioille Yltzekeumiset ~ dem die vbertretung*, huomattakoon sanajärjestys *ouat andexiannetut > andexiannetut ouat ~ vergeben sind*. Rk:n versiossa *synnit ouat peitetyt* Vulgatan mukaan: *tecta sunt peccata*. Saksassa ja ruotsissa on yksikkö: *die Sünde bedecket ist; synden offuerskyld är*. Agricola säilytti monikkonsa Psalttariin ja tyytyi vain sanajärjestystä muuttamalla tekemään kunniaa germanismille: *Synnit peitetyt ouat*. 5. jakeessa on toisenlainen numerussuhde: Rk *en peite minun pahateko [o] ni ~ iniustitiam meam non abscondi*, mutta Psaltrarissa *en peite minun Pahatecoiani*, vrt. *förskyler intet mina misgerning, (verhele meine missethat nicht)*. Latinan yksikkö on väistynyt.

Onpa tätä suomennospalaa eriteltäessä mahdollista — sanoisinko — veikata nurinkäännetystä kortistakin. Rk:ssa on sanat *Silloin sine liewitit minun Sydemen Jumalattomuuden* — sinänsä mielekäs ajatus. Mutta sen pitäisi vastata Vulgatan sanoja *Et tu remisisti impietatem peccati mei*, vrt. ruots. *tå förlåst tu migh minne syndz misgerning*. Aivan oikein Psaltrarissa Agricolalla onkin *Nin sine andexiannoit minun Syndini pahateghot*. Ensin siis *sydämen jumalattomuus*, 7 vuotta myöhemmin *syntini pahateot*. »Nurinkäännetty kortti» on luullakseni ollut seuraavanlainen: Agricolalla on ollut Rk:aa toimittaessaan lyhennellen tehty konsepti, jossa on näkynyt *Sydn*. Suorittaessaan mekaanista selvennystä Agricola on tulkinut tämän muodoksi *Sydemem*. Vasta jälkimmäisellä kerralla hän on havahtunut korjaamaan erehdyksensä. Mutta tämän virheen välityksellä paljastuu kolmen kirjaimen katkelma rukouskirjan konseptikäsikirjoitusta, ehkä ainoa lajiaan.

Mutta ennenkin olen todennut, että filologin on osattava iloita kirjaimen puolikkaastakin.

Übersetzungsschichten in den Bibelübertragungen von Mikael Agricola

VON MARTTI RAPOLA

Mikael Agricola begann mit der finnischen Übersetzung des Neuen Testaments spätestens i. J. 1537 in Wittenberg. Wahrscheinlich hatte er — wie vielleicht auch andere — vor seiner Reise nach Deutschland in Turku an liturgischen Texten und Perikopen des NT übersetzt. Das gesamte Manuskript scheint Agricola spätestens 1543 fertig gehabt zu haben, im Druck erschien »Se Wsi Testamenti» (WT) jedoch erst 1548. Zwischendurch brachte Agricola ständig Verbesserungen an seiner Übersetzung an, so dass die eigentliche Arbeit wenigstens reichlich 10

Jahre dauerte. I. J. 1544 erschien Agricolas umfangreiches Rucouskiria (Rk), in dem mehrere Abschnitte u. a. aus dem Neuen Testament enthalten waren; ein Teil hiervon war offenbar eine Kopie des fertigen Manuskripts des WT, während andere Textstücke (z. B. Joh. 1: 1—14 und Hebr. 10: 19—25) von einer älteren Grundlage zeugen. Vergleicht man die Versionen des Rk mit den entsprechenden Stellen im WT, kann man Feststellungen machen ausser über die Entwicklung der Orthographie Agricolas in den Jahren 1544—48 auch speziell hin-

sichtlich seiner Übersetzungsquellen. Das gilt mutatis mutandis auch für das Verhältnis der von ihm im Rk veröffentlichten Texte des Alten Testaments und den entsprechenden Stellen in späteren Werken (Psalter, finnische Übersetzungen einiger prophetischen Bücher 1551, 1552). Durch eine Analyse von Joh. 1: 1—14 nach beiden Versionen konnte der Verf. feststellen, dass die ältere Übersetzung aus dem Lateinischen stammt (unter Verwendung der Vulgata wie auch der erneuerten Übersetzung des Erasmus), obgleich einiges auch auf das schwedische, 1526 gedruckte »Thet Nyia Testamentit« zurückzugehen scheint. Die

spätere Phase der Übersetzung ins Finnische (= WT) zeigt eindeutige Anlehnungen an Luthers deutsche Bibel sowie an die 1541 gedruckte schwedische. Die aus d.J. 1544, 1551 stammenden Versionen des zweiten Stückes, das Verf. analysiert, Ps. 32, zeigen ähnliche Beziehungen: die Rohübersetzung ist nach der Vulgata gemacht, diespättere Veröffentlichung zeigt einen deutlichen Einfluss des Lutherdeutsch. Verf. warnt davor, die aus den Beispieltexen erhaltenen Resultate zu verallgemeinern. Es gibt Hinweise darauf, dass Agricola einen Teil seiner ältesten finnischen Übersetzungen nach der schwedischen Übertragung angefertigt hat.